

УДК 7.072.2 (091) (477.8) "X/XIV"
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/42-2-11>

Олег ЧУЙКО,
orcid.org/0000-0003-3713-5593
доктор мистецтвознавства,
завідувач кафедри дизайну і теорії мистецтв
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) art.trivium@gmail.com

ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНЕ МИСТЕЦТВО ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО КНЯЗІВСТВА В СИСТЕМІ КУЛЬТУРНОГО ВЗАЄМООБМІНУ З КРАЇНАМИ ЄВРОПИ

У статті розглядається декоративно-прикладне мистецтво Галицько-Волинської Русі в контексті її між-культурних контактів, зокрема з країнами Західної Європи. Простежується тісний взаємозв'язок між тогочасними культурою, релігією, соціальними обставинами, політикою з метою розкриття характеру міжнародних зв'язків. Розглянуто особливості функціонування міст на території Галицько-Волинського князівства як інтеграційних чинників у сфері взаємин з подібними структурами інших європейських культур.

У публікації зазначається, що давній і регулярний характер мали стосунки Галицької землі і Волині з Польщею. Стійкими були відносини Галицько-Волинського князівства з країнами Центральної та Західної Європи. Не менш важливого значення набула торгівля з ними. Вивчення творів декоративно-прикладного мистецтва давнього Галича та Волині підтвердило значущість міжкультурного взаємообміну, дозволило продемонструвати зовнішні художньо-стилістичні інспірації на прикладі предметів християнського культу й амулетів, глибше розкрити роль візантійської традиції в мистецтві Галицько-Волинської Русі.

Вивчення поховального обряду виявило різні стратегії християнізації латинської та візантійської Церкви відповідно до прикмет культури західних і східних слов'ян. Майстри Галицько-Волинської держави сформували свою вельми багату мистецьку традицію виготовлення предметів особистого благочестя. Вона представлена різними типами натільних хрестів із кольорового металу, буришину, каменю, кістки, а також хрестів-релікваріїв і медальйонів (іконки, змійовики, привіски).

Окрім місцевих майстрів, на теренах Галицько-Волинського князівства творили й прибулі з-за кордону умільці. Завдяки призбируванню досвіду античності й Візантії, інших взаємозапозичень сформувалася своєрідна галицька школа з виробництва предметів дрібної рельєфної мініатюрної різьби та художнього лиття.

Глибокий зміст, символіка й високий художній рівень творів мистецтва Галицько-Волинської Русі демонструють не лише вітчизняний мистецький досвід, а й естетичні та стилістичні ознаки іноземних культурних впливів і результативність їх творчої трансформації на місцевій самотутній основі.

Ключові слова: традиція, культура, ремесло, осередок, артефакт, композиція.

Oleg CHUYKO,
orcid.org/0000-0003-3713-5593
Doctor of Art Criticism,
Head of the Department of Design and Theory of Arts
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) art.trivium@gmail.com

DECORATIVE AND APPLIED ARTS OF THE PRINCIPALITY OF GALICIA-VOLHYNIA IN TERMS OF MUTUAL CULTURAL EXCHANGE WITH EUROPEAN COUNTRIES

The paper considers the decorative and applied art of Galicia-Volhynia Rus against the background of its intercultural contacts, in particular, relations with Western Europe. We trace the close correlation between the culture, religion, social circumstances, politics of that time in order to reveal the nature of international relations. We explore peculiarities of the activity of cities in the Principality of Galicia-Volhynia as integration factors in the sphere of relations with similar structures of other European cultures.

The paper shows that the relations between the Galician land and Volhynia with Poland were long-standing and ongoing. The relations of the Principality of Galicia-Volhynia with the countries of Central and Western Europe were also stable. Trade with them was no less important. Based on the study of pieces of decorative and applied arts of ancient Halych and Volhynia, we prove the importance of mutual intercultural exchange, show external artistic and stylistic inspirations on the example of Christian objects and amulets, and provide insights into the role of the Byzantine tradition in the art of Galicia.

The study of the burial rite revealed different strategies of Christianization of the Latin and Byzantine Churches in accordance with the cultural admissions of the Western and Eastern Slavs. Artisans of the Galicia-Volhynia state developed their own very rich artistic tradition of making items of personal piety. This tradition is represented by various types of body crosses made of non-ferrous metal, amber, stone, bone, as well as reliquary crosses and medallions (icons, serpentines, pendants).

Along with local artisans, craftsmen who came from abroad also worked in the Principality of Galicia-Volhynia. A unique Galician school of small relief miniature carving and artistic casting production developed thanks to collecting the experience of Antiquity and Byzantium, as well as other mutual borrowings.

The profound content, symbolism and high artistic level of works of art of Galicia-Volhynia Rus demonstrate not only domestic artistic experience, but also aesthetic and stylistic signs of foreign cultural influences and effectiveness of their creative transformation on local indigenous basis.

Key words: tradition, culture, craft, center, artifact, composition.

Постановка проблеми. Міждисциплінарні дослідження Галицько-Волинського князівства, проведені істориками, археологами, мистецтвознавцями, зумовили чіткіше і переконливіше висвітлення особливостей культурного взаємобміну між державами Центральної і Східної Європи, серед яких Галицько-Волинська Русь, з її порубіжним розташуванням, своєю культурою засвідчує складні процеси творчої трансформації, адаптації взірця, синтезування західних і східних мистецьких віянь, тяглості традиції, формування мистецької школи. Важливо саме в контексті міжнародних зв'язків Галицько-Волинської держави розглянути її декоративно-прикладне мистецтво, що акумулювало в собі чимало тогочасних соціальних та художніх тенденцій. Висвітлення візантійської традиції в художньому ремеслі давнього Галича та Волині дозволить увиразнити ідею успадкування цінностей античної епохи, нерозривного зв'язку з культурою великокняжого Києва, а також намагання сформувати самодостатній, своєрідний культурний простір, забезпечений діяльністю місцевих шкіл і ремісничих майстерень.

Аналіз досліджень. Важливим джерелом для наших студій є матеріали музейних колекцій. Так, дослідник Валерій Перхавко на початку ХХ ст. зібрав матеріали стосовно понад 120 екземплярів давньоруських хрестів-енколпіїв XI–XIV ст. із колекцій музеїв Англії, Болгарії, Туреччини, Угорщини, Італії, Польщі, Румунії, Фінляндії, Франції, Чехії, Швеції та Югославії. До цього списку слід додати ще декілька десятків аналогічних знахідок, які походять з Криму, Нижнього Поволжя, Прибалтики й Північного Кавказу, тобто із тих областей Східної Європи, що не входили до складу Давньоруської держави (Перхавко, 1984).

Чималий науковий внесок у дослідження мистецтва давнього Галича зроблено медієвістом Василем Пуцком (Пуцко, 1989: 109–113). Науковець обґрунтував свою концепцію стосовно значення «візантійської школи», важливості мистець-

кого імпорту для культурного життя та творчого процесу Середньовіччя. Водночас, як зауважено, на галицько-волинські землі потрапляли вироби західного художнього ремесла, особливо після 1204 року, коли хрестоносці захопили візантійську столицю й окремі грецькі майстри шукали притулку на руських землях (Пуцко, 1991: 109–113).

Серед комплексу проблем, пов'язаних із творами декоративного мистецтва в християнській культурі, є питання щодо започаткування традиції користування предметами особистого благочестя у вигляді натільних хрестів чи підвісок-медальйонів (Мусин, 2006: 163–222).

Значущим етапом у висвітленні проблематики декоративно-прикладного мистецтва зазначеного періоду став вихід у світ першого тому «Історії декоративно-прикладного мистецтва України», де ґрунтовно відображено розвиток цього виду творчості на теренах Русі (Історія декоративного мистецтва України : у 5 т. Т 1, 2010).

Мета статті – розкрити особливості декоративно-прикладного мистецтва Галицько-Волинського князівства в системі культурного взаємобміну з країнами Європи.

Виклад основного матеріалу. Латинська Церква, розпочавши християнізацію чеських, польських та угорських земель, опиралася на багатостолітній досвід навернення підлеглих варварських країн. Тим часом візантійці, прибуваючи в другій половині Х ст. на Середнє Подніпров'я, натрапляли на окремі осередки християн, зміцненню яких міг сприяти період іконоборства (726–843), що призвів до еміграції у Київські землі представників візантійського релігійного світу.

Вивчення поховального обряду засвідчило різні стратегії християнізації латинської та візантійської Церкви, відповідно до прикмет культури західних і східних слов'ян. У східнослов'янських похованнях, датованих не тільки V–VIII ст., а й періодом після 1000 року, трапляються амулети у формі хрестиків, фрагменти нашивок, олов'яні

лампадки. Вважається, що дорогі артефакти з поховань – це більше набуток східнохристиянської традиції, аніж латинського обряду (Djaković, 1988: 111–117).

Відмінності на пограниччі між східними й західними слов'янами простежуються також у Фінляндії, де християнські цвинтарі засвідчують руські впливи за такими ж ознаками, які зафіксовані в археологічних старожитностях Білорусі, Московії та України.

Археологічні пошуки довели різницю між східними й західними слов'янами за кількістю предметів релігійного культу, зокрема пам'яток особистого благочестя (енколпіони, хрестики-підвіски, іконки-підвіски, зокрема, кам'яні). Їх на просторах східного християнства зауважено більше (Мусин, 2006).

Серед знахідок – ранні хрестики-підвіски, представлені поодинокими екземплярами, що датуються серединою – другою половиною V ст. Вони визнані елітарними за матеріалом і способом орнаментациі а їхній культурний контекст демонструє зв'язки зі Східним Середземномор'ям. Такі вироби характерні для всієї зони поширення пізньоантичного християнства й притаманні власне римсько-ромейській гілці нової релігійної культури.

Германо-романський світ виявився менш підготованим до нової традиції користування предметами особистого благочестя у формі натільних хрестів. Характерно, що саме окраїнні культурні провінції (Фракія, Нубія) дають приклади таких християнських артефактів, присутніх в археологічних комплексах ще на ранніх стадіях їхнього побутування.

Візантійська церква спонукала до виготовлення та поширення серед християнізованих народів предметів особистого благочестя. Їх запровадження, зокрема, у Великій Моравії сприяло розповсюдженню таких ювелірних виробів а їх виготовлення мотивувало впровадження нових ювелірних технік – склоробства, емальєрства, техніки зерні.

У процесах християнізації північно-слов'янського населення Чехія, як і Польща й Київська Русь, убачали освоєння цивілізаційних просторів. Зазначимо, що «римська» християнізація дозволила слов'янам пізнати здобутки західної (латинської) культури за німецьким посередництвом, тоді як надбання середньовічної цивілізації Русь отримувала безпосередньо із Візантії.

Хвиля християнізації з Великої Моравії була лише прологом цивілізаційного поступу на Русі. Прийняття християнства Володимиром широко

«відкрило двері» в його державі для впливів візантійської культури не лише у сфері духовності, а й матеріальної культури, будівництва, сприяло вдосконаленню технологій кераміки, обробки каменю та художнього металу. Цим пояснюють небувалий цивілізаційний розквіт Київської Русі, який перевершував, як міркують, розвиток земель монархії П'ястів чи Присемислідів.

Уважалося, що більшість мистецьких виробів постачали у Київську державу із Візантії, зокрема, хрестики й інші предмети релігійного культу, нерідко зі слов'янськими написами (Корзухіна, 1958: 129–137). Переказ «Повісті врем'яних літ» про майстрів із Херсонеса (руського Корсуня), які будували Десятинну церкву, зумовив назву кам'яних хрестиків-підвісок – «корсунчики». Нині з'ясовано місцеву природу більшості виробів цього типу. Найкращими визнано ті, що виготовлені з овруцького шифера (його видобували в околицях Овруча) (Michalik, 2003: 56–61).

Свідченням міжнародного товарного обміну є амфори, які слугували тарою для вина й олії. Звісно, що потреба в них сприяла згодом налагодженню місцевого виробництва, тим більше, що такий посуд невеликих розмірів мав ширше застосування. Для покращення акустики в храмі безвухі плечики вмуровували в його стіни (відомо на прикладах з Чернігова й Володимира-Волинського) (Розенфельдт, 1997: 34).

Зразком місцевого виробництва прикрас вважають також скляні браслети. Вони відомі у Київській Русі від початку XI ст., хоча подекуди виявлено й давніші екземпляри. Розквіт їх виробництва припадає на першу чверть XII ст., а вершина продукування – на другу чверть XIII ст. Спочатку ці прикраси виготовляли в Києві, а із середини XII ст. їх випуск налагодили в інших місцях (Лесман, 1990: 33–46). Відомо 440 фрагментів таких пам'яток із теренів Південної Польщі. Частина з них має руське походження, а не тільки візантійське (Woloskyn, 2006: 33), що також є підтвердженням ранніх міждержавних контактів. Не випадково давні скляні браслети часто зустрічаються в Східній Європі (Hensel, 1965; Dekówna, 1980; Щапова, 1997). Нині розглянуто понад 30 000 їхніх фрагментів із теренів Київської Русі. Більшість виготовлено давньоруськими майстрами, хоч є й імпортні вироби, серед яких переважають візантійські (Щапова, 1972). За твердженням дослідників, такі браслети нетипові для ремісничої продукції західних слов'ян (Zoll-Adamikowa, 1966: 99).

На території давньої Київської держави знахідки браслетів зі скла концентруються в міських

поселеннях, і в середньому їх припадає близько 200 фрагментів на 100 м². У деяких містах вони трапляються вкрай рідко, як, наприклад, у Пскові (Щапова, 1997: 86).

Географія поширення браслетів указує на західні межі руського заселення чи навіть візантійсько-руської цивілізації загалом, так само, як це підтверджують нещодавні знахідки полив'яної кераміки в Холмі (Auch, 2004: 49–94). Майолікові вироби зустрічаються на П'ястівських землях, що може бути ознакою присутності в тих пунктах руського населення (Крушвіця).

Для культурного розквіту Київської Русі важливе значення мали також два інші неслов'янські чинники, що, як вважають, сприяли формуванню її державності. З одного боку – це вплив скандинавів, з іншого – східноєвропейських кочівників (Duczko, 2000: 483–491).

Як відомо, вікінги відіграли певну роль у формуванні Київської держави, хоч донині стосовно цього серед науковців не згасають суперечки. Археологи доводять активність вікінгів у Східній Європі від середини VIII ст. (Duczko, 2004). Підтверджено, що скандинавська присутність на Русі була набагато більшою, аніж на території монархій Арпадів, Пшемислідів чи П'ястів.

Релігійні відмінності між населенням православного Сходу, зокрема, Галицько-Волинської Русі, й латинського Заходу тоді не мали важливого значення. Свідченням відсутності перешкод для контактів русів з уграми, чехами, поляками й іншими етносами був торговельний шлях Київ – Краків – Прага – Регенбург. Важливим чинником тісних взаємин населення Галицько-Волинського князівства з етносами інших держав було близьке сусідство з ними. Доказом розповсюдження на польських землях окремих категорій виробів мажуть бути ліроподібні пряжки, підвіски у формі місяця, підковоподібні фібули руського чи русько-балтійського типів, підвіски дзвоникоподібні.

У Польщі набули також поширення давньоруські полив'яні писанки (Woloszyn, 2004: 245–276). Ще одним свідченням інтенсивності польсько-руських торговельних контактів визнано прясельця з овруцького шиферу. Їх на території Південної Польщі зафіксовано 424, а по всій країні – близько 800 екземплярів (Толочко, 1981: 330–334).

Донедавна вважалося, що транзитна торгівля, яка поєднувала Київ, Прагу й Регенбург, не мала для Польщі суттєвого значення, оскільки, як зауважувалося, руські купці, буцімто, не надовго зупинялися в Кракові, а прямували до Праги (Рыбаков, 1948: 349). Але знахідки шиферних

прясельця показали, що шляхом Київ – Прага – Регенбург такі вироби з-над Дніпра в XI–XII ст. масово потрапляли до польських міст.

Шлях окремих виробів пролягав не лише зі сходу на захід, а й із півночі на південь. Підковоподібні фібули з головками у вигляді маків знайдено в місцевості Окна (Чехія). Їхню появу пов'язують із торговельною сферою, розвиненою, як вважають, ще в XI–XII ст. Близько 60 застібок підковоподібного типу розшукано в Польщі (Lukasiak, 1999: 256), тоді як із Сілезії походить тільки два вироби цієї категорії. Вони відомі з балтійських, скандинавських, угро-фінських і північно-руських теренів. Із Готландії походить 1 363 аналогічних прикрас, із Литви – 2 500, з Естонії – понад 400 (Woloszyn, 2004: 40).

Шиферні прясла, популярні в Сілезії та Польщі, чомусь не мали попиту в Чехії та Моравії. Однак їх часто знаходять у Микульчицях (2242 екземпляри) (Woloszyn, 2006: 40). Вони менше відомі на теренах Угорщини й Північно-Східної Болгарії, що може вказувати на обмежені контакти між ними та Київською Руссю.

Із Київської Русі, як вважають, походить скарб, знайдений у Північній Чехії. В ансамбль срібних прикрас входить колт і сім аграфів, оздоблених нанизаними на дугу намистинками (Lutovsky, 1986: 1–12). Серед чеських знахідок відома ще пара колтів (Ginalski, 2001: 133–148). Дві форми для їхнього виробництва виявлено в Холмі (Golub, 1995: 83–94). Колти належали до принадних виробів давньоруського золотарства. Їхню появу в Східній Європі пов'язують із візантійськими взірцями. На землях Скандинавії теж виявлено чимало виробів візантійського й руського походження.

Імпорт з теренів Київської Русі були мініатюрні сокирки, виявлені в Польщі і датовані XII–XIII ст.. Серед 18 екземплярів вирізняються бурштинові. Традиція мініатюризації є, очевидно, давньою і її не приписують якомусь окремому етносу. Знайдені на території Східної Європи невеличкі копії видів військового спорядження часто пов'язують із присутністю скандинавів на тих територіях, які вони займали передовсім у VIII–X ст. (Голубева, 1997: 155). Такі сокирки відомі з теренів Польщі, Скандинавії, а поодинокі екземпляри – з Угорщини й Болгарії (Ponasićwicz, 2002: 245–286).

За свідченням Прокопія Кесарійського (VI ст.), головним богом у слов'ян виступав Перун, творець і володар грому, бог граду й дощу, культ якого побутував у слов'янському світі, тоді як у скандинавів богом грози й громовиць виступав Тор.

Із його культом пов'язані залізні підвіски – молоточки, широко відомі за знахідками в Скандинавії, Фінляндії, Балтії. У кінці IX–X ст. скандинавські дружини, як вважають, занесли такі підвіски на Поволжя; на них натрапляли також в Гніздовських курганах під білоруським Смоленськом. У Київській Русі аналогом до таких «молоточків Тора» є металеві сокирки-підвіски. Деякі з них прикрашені кружечками й зигзагоподібними лініями, в яких вбачають символи сонця та блискавки. Найбільш ранній екземпляр залізної сокирки походить із поховання X ст. на подвір'ї Десятинної церкви в Києві (Каргер, 1958: 174–176, 201–205).

Знахідки сокирок пов'язані з похованнями X–XI ст., де підвіски виступали символами зброї. Їх зазвичай клали збоку чи в ногах покійника. У похованнях слов'ян XI ст. на березі Білого озера такі амулети-сокирки лежали саме біля стегнових кісток або стопи. Сокирки трапляються і в жіночих могилах XI–XII ст. В одній із них (XII–XIII ст.) сокирки поєднані з намистинами й виглядають прикрасами. Найчастіше такі артефакти виявлено на городищах (Стара Рязань, Княжа Гора, Вишгород, Тербовля, Галич).

Вважають, що виготовлення підвісок-сокирок розпочали у Києві в X ст. (Боровский, 1982: 83). З XI ст. їхнє продукування стало серійним: з'явилися стандартні форми, відлиті з бронзи. Такі сокирки знайдено в шарах XI ст. у Новгороді, Дорогичині, Суздалі. Поодинокі екземпляри трапляються навіть в Саркелі й Бінярську, у Латвії, Литві, Польщі, Фінляндії, Швеції, Данії.

Можна твердити, що під час з'ясування значення сокирок із позицій їхньої релігійної та соціальної ролі пріоритет слід віддати другій. Такі вироби могли виступати символом дружинників, вар'язької гвардії. Можливо, знахідки мініатюрних сокирок із території Польщі підтверджують присутність на цих землях членів елітарних підрозділів. При цьому важко визначити їх етнічний характер, адже такі прикраси-амулети носили знатні представники Візантії, Київської Русі, Польщі. Знахідки такого типу із польських теренів засвідчують не тільки присутність тут в минулому руського чи русько-скандинавського імпорту, а й проникнення певних соціальних ідей і уявлень.

Унаслідок технологічних зрушень в Німеччині й Франції на зламі XII–XIII ст. було організовано масовий випуск мистецьких виробів з металу (бронзові чаші «торгових» типів із району Мааса на Нижньому Рейні, нижньосаксонське бронзове начиння, продукція ліможських емальєрів тощо). Виникнення нових шляхів міждержавних сполучень сприяло пересуванню таких предметів.

Речі, які засвідчують торговельні й культурні зв'язки з Німеччиною, виявлено серед археологічних знахідок у княжому Ізяславі, що був у складі Галицько-Волинської держави. Серед іконок заслуговує на увагу виготовлена зі свинцю. На ній, як міркують, зображено сюжет «Жінки-мироносиці біля Гробу Господнього». Пошуки аналогій до цієї пам'ятки показали, що така біблійна сцена ввійшла в мистецтво Русі в XIV ст. і переважно втілювалася в ікономалярстві (Миролюбов, 2004: 13).

Разом із культовими предметами в Ізяславі знайдено бронзову тацю діаметром 265 мм, заввишки 59 мм. Аналогічні пам'ятки відомі зі Старої Рязані й Риги (Даркевич, 1966: 55, табл. 12–2) та належать до групи романських виробів (Даркевич, 1966: 65, табл. 29–1; 30–2). За висновками фахівців, ізяславську тацю могли виготовити в Кельні чи Аахені (Даркевич, 1966: 73). Із Німеччини походять бронзові водолії, знайдені біля с. Михалкове на Дністрі (Даркевич, 1966: 9).

Кістяна різьблена накладка шкатулка XII–XIII ст. потрапила до літописного Плісенська з Південної Німеччини, де й виготовляли такі скриньки. Їхня різьба, як вважають, позначена стилістикою рейнських майстерень (Даркевич, 1966: 410, табл. 170–9).

З іншого регіону Європи на землі Галицько-Волинської Русі потрапила бронзова чаша з рослинним орнаментом, фрагменти якої знайдено на давньоруському городищі біля с. Зеленче Тербовлянського р-ну на Тернопіллі. За оздобленням виробу припускають, що її виготовили наприкінці XII – початку XIII ст. в Херсонесі (Ратич, 1957: табл. XIII, 15).

Зв'язки Східної Європи з Південною Балтією підтверджують знайдені в давньоруських містах прикраси з бурштину, як і необроблені його куски. Основним родовищем цього матеріалу від початку II тис. до н. е. було узбережжя Балтійського моря від сучасного Гданська. Тому переважна більшість виробів на Русі виготовлялася саме з прибалтійського бурштину (Розенфельдт, 1997: 34). Тут у домонгольський період функціонувало чимало невеликих майстерень, де з'являлись бурштинові прикраси (Каргер, 1958: 473), серед яких – разки намиста, пряслиця, підвіски-кулони, натільні хрести, персні, кільця, гудзики, вставки для металевих прикрас. Надломану бурштинову лунницю домонгольського часу знайшли на городищі Зеленча (літописна Тербовля) (Розенфельдт, 1978: 208, рис. 2,26).

Окрім товарів, відомих із писемних джерел, археологи натрапили й на інші предмети обміну.

У Чехії та Моравії зустрічаються різні металеві вироби руського походження, або такі, що зазнали впливу ювелірного мистецтва й металообробної техніки майстрів Київської Русі. Це складні бронзові литі хрестики так званого корсунського взірця, скроневі кільця XI–XII ст. «київського типу», що їх, ймовірно, виготовляли за давнішими візантійськими чи східними взірцями.

Аналогічними до виробів із Надніпрянщини є різні типи підвісок і лунниць, які знаходять у Чехії. Можливо, на її терени потрапили саме з Русі особливі срібні гривні-круги (взірець із Шнукнова), персні (такий золотий виріб трапився біля міста Жатця), скляні намиста й інші речі. До Чехії привозили також давньоруські підвісні замки, свідченням чого є чеські джерела, датовані XIV–XV ст. Однак тоді «руські замки» було настільки звичним товаром, що навіть потрапили до латинсько-чеських словників. Зважаючи на це, їх могли привозити чи не з галицько-волинських земель уже на початку XIII ст.

Серед київських товарів, які вивозили в Європу в XI–XIII ст., переважають пряслиця з овруцького шиферу, глиняні полив'яні поліхромні яйця-писанки, залізні підвісні трубчасті замки, бронзові хрести-енколпіони. Їхнє виявлення дозволяє вести статистичні підрахунки відносно обсягів і динаміки міжнародної торгівлі Київської Русі. Звісно, такий дрібний товар (нерідко серед особистих речей купця) не становив основного об'єму вивозу. В давньоруському експорті, зокрема в Подунав'я, переважали раби, хутро, віск, шкіра, які нині неможливо виявити.

Щоправда, картографування давньоруського імпорту дає певні результати. Мапа саме таких знахідок у Подунав'ї відрізняється від картини торгових контактів, що реконструюються на базі писемних джерел. У літературі про Верхнє Подунав'я знайшлися відомості лише про одну знахідку – прясельце з овруцького шифера на р. Фільс (Німеччина), недалеко від знаного в Середньовіччі дунайського торгового центру Ульм. Більше давньоруських ремісничих виробів трапляються в центрах Середнього Подунав'я. Переважають бронзові хрести-енколпіони з рельєфно-випуклими зображеннями Розп'яття та Богоматері, виготовлені в другій половині XI–XII ст. та відкриті в Ракошпалоті (територія сучасного Будапешта), Белграді й с. Брестовик у Східній Сербії (Перхавко, 1984: 207–211).

Хрести-складні першої третини XIII ст., виконані в техніці дрібного спрощеного рельєфу, знайдено в Естергомі й Чуті (у межах сучасного Будапешта). Точне місце виявлення ще одного

енколпіона, що нині в Музеї прикладного мистецтва Белграда, невідоме. Два фрагментарних взірці давньоруських трубчастих підвісних замків XI–XII ст. знайдено археологами в Естергомі.

За масовістю екземплярів імпорту з Київської Русі вирізняється Нижнє Подунав'я. Відомі речі давньоруського походження з Гарвен (античної Діногеції), Пекуюллуй-Соаре, Ісакчі (Новіодунум), інших міст. Серед різних категорії знахідок переважають овруцькі шиферні прясельця – близько 500 екземплярів. Їх виявили на поселеннях в Гарвен-Діногеції, Ісакче, Нуферу, Ветрені, Пекуюллуй-Соаре, Мечині, Черна воді, Тулчі, Міністрі, Канідаві. За концентрацією таких прясел за межами Русі поселенню в Гравен-Діногеції (до 450 екз.) поступається навіть Херсонес у Криму (близько 80 знахідок) (Перхавко, 2006: 136).

У Нижньому Подунав'ї виявлено найбільш масове, після Польщі, зосередження давньоруських полив'яних яєць-писанок – понад 10 взірців. Давньоруські трубчасті замки відомі з Гарвен і Пекуюллуй-Соаре. Такі вироби тут трапляються частіше, аніж у Польщі. Нарешті, у Відіні (Баба Віда), Ісакчі, Ветрені, Сілістрі виявлено різновиди хрестів-енколпіонів XI–XII ст., серед яких – ранній тип із зображенням Бориса й Гліба (Ісакча). За концентрацією хрестів-складнів Нижнє Подунав'я порівнюють із Задунайською Болгарією та Кримом.

Висновки. Виявлення особливостей мистецтва Галицьких земель і Волині вказує на те, що однією з першопричин його відмінностей був ранній вплив римської цивілізації. Згодом у виразненні прикмет культури цього ареалу Руси-України сприяла різниця між західним і східним осередками християнства, близьке сусідство з латинянами. Одночасно на мистецтво галицько-волинських земель суттєво впливала через Київ візантійська культура. Спочатку окремі прикраси безпосередньо виготовляли київські майстри, а пізніше їх виробництво налагодилося в регіонах, де по-своєму сприймалися та упрощувалися модерні ювелірні техніки, удосконалювалися технології кераміки, обробки каменю та художнього металу. Завдяки цьому твори декоративно-прикладного мистецтва руських майстрів мали попит за кордоном. Своєю чергою товарний обмін зумовив розповсюдження не тільки іноземних мистецьких виробів у Київській Русі, а й постачання закордонної сировини для виготовлення тут художньої продукції. Сприятливими в цьому відношенні були давні торговельні шляхи, що пролягали через Галицько-Волинське князівство, його близьке сусідство з етносами зарубіжних країн.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боровский Я. Мифологический мир древних киевлян. Київ : Наукова думка, 1982. 104 с.
2. Голубева Л. Амулеты. *Древняя Русь. Быт и культура*. Москва : Наука, 1997.
3. Даркевич В. Произведения западного художественного ремесла в Восточной Европе (X–XIV вв.). *Свод археологических источников. Е1-57*. Москва : Наука, 1966. 148 с.
4. Історія декоративного мистецтва України : у 5 т. Т 1 / голов. редкол.: Г. Скрипник (голов. ред.) [та ін.] ; НАН України, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. Київ: [ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України], 2010. 680 с.
5. Каргер М. Древний Киев. Очерки по истории материальной культуры. Москва ; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1958. Т. I.
6. Корзухина Г. О памятниках «корсунского дела» на Руси. *Византийский временник*. 1958. Т. XIV. С. 128–137.
7. Лесман Ю. Хронология ювелирных изделий Новгорода (X–XIV вв.). *Материалы по археологии Новгорода*. Москва, 1990. С. 29–98.
8. Миролубов М. Памятники письменности и религиозного культа из раскопок Древнего Изяславля. *Труды Государственного Эрмитажа*. Санкт-Петербург, 2004. Т. XXX. С. 5–16.
9. Мусин А. Археология «личного благочестия» в христианской традиции Востока и Запада. *Христианская иконография Востока и Запада в памятниках материальной культуры Древней Руси и Византии*. Санкт-Петербург, 2006. С. 163–222.
10. Мусин А. *Христианизация Новгородской земли в IX–XIV веках. Погребальный обряд и христианские древности*. Санкт-Петербург, 2002. 270 с.
11. Перхавко В. Находки энколпионов на территории Югославии. *Советская археология*. 1984. № 4. С. 206–219.
12. Перхавко В. Торговый мир средневековой Руси. Москва : Академия, 2006. 608 с.: ил.
13. Пуцко В. Пуцко В. Древнерусское художественное литье из старого Галича. *Acta Archaeologica Carpathica*. 1989. Т. XXVIII. С. 165–173.
14. Пуцко В. Мистецтво древнього Галича. *Дзвін*. 1991. № 8. С. 109–113.
15. Ратич О. Давньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР. Київ : Вид-во АН УРСР, 1957. 96 с.
16. Розенфельдт Р. Янтар на Руси (X–XIII вв.). *Проблемы советской археологии*. Москва : Наука, 1978. С. 197–208.
17. Розенфельдт Р. Привозная керамика. Амфоры и красноглиняные кувшины. *Древняя Русь. Быт и культура* / ред. Т. Колчин, Т. Макаров. Москва : Наука, 1997. С. 33–36.
18. Рыбаков Б. Торговля и торговые пути. *История культуры Древней Руси* : в 2-х т. Москва ; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1948. Т. I. С. 315–369.
19. Толочко П. Ремесленное производство. *Новое в археологии Киева*. Киев : Наукова думка, 1981. С. 330–334.
20. Щапова Ю. Стекло Киевской Руси. Москва : Наука, 1972. 216 с.
21. Щапова Ю. Украшения из стекла. *Древняя Русь. Быт и культура*. Москва : Наука, 1997. С. 80–92.
22. Auch M. Wczesnośredniowieczna ceramika szkliwiona z Chełma, woj. Lubelskie. *Archeologia Polski*. 2004. Т. XLIX. Z. 1–2. S. 49–94.
23. Dekówna M. Szkło w Europie wczesnośredniowiecznej. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1980. 386 s.
24. Djakovic B. Problemie obdarowywania w zwiarku ze zwyczajem grzebania zmarłych wraz z przedmiotami. *Kulturowa funkcja daku* / red. A. Zambrzycka Kunachowicz. Krakow, 1988. S. 111–117.
25. Duczko W. Symbols of Power in early Rus. *Archeologia w teorii i w praktyce* / red. A. Buko, P. Urbanczyk. Warszawa, 2000. S. 483–491.
26. Duczko W. Viking Rus: Studies on the Presence of Scandinavians in Eastern Europe (Northern World). Leiden ; Boston ; Koln, 2004. № 12. 362 s.
27. Ginalski J. Para srednych ozdob kobiecego nakrycia glowy, tzw. koltow, z grodziska «Horodyczeze» w Trepczy, gmina Sanok, stanowisko 2. *Acta Archaeologica Carpathica*. 2001. Т. 36. S. 133–148.
28. Golub S. Pozostałości osadnictwa z okresu wczesnego średniowiecza w centrum miasta Chełma. *Najważniejsze odkrycia archeologiczno-architektoniczne Chełma i okolic. Materiały z sesji naukowej odbytej w Chełmie 1*. Chełm, 1995. XII. S. 83–94.
29. Hensel W. Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna : zarys kultury materialnej. Wyd. 3, uzup. Warszawa : PWN, 1965. 598 s.
30. Lukasiak J. Wczesnośredniowieczna zapinka podkowiasta z Napola, stanowisko 6, woj. kujawsko-pomorskie. *Studia nad osadnictwem średniowiecznym ziemi chełmińskiej* / red. W. Chudziak. Toruń, 1999. S. 257–287.
31. Lutovsky M. Raně středověké šperky ruského původu v Čechách. *Časopis Národního muzea v Praze*. 1986. Т. 155. P. 1–12.
32. Michalik J., Pawlenko S., Paszkowski M., Momasevskij A., Woloszyn M. Wyroby uznawane za wykonane z lupku qwruckiego w Europie Srodkowej i Polnocnejimnopt czy wyrod okalny? *Fundacja na rzecz Nauki Polskiej dla archeologii*. Podsumowanie programow Trakt i Archeo / red. M. Lanczont, J. Nogaj-Chachaj ; Lublin, 2003. S. 56–61.
33. Ponasiewicz M., Woloszyn M. Staroruskie miniaturowe toporki z Grudka, pow. Hrubieszow. *Archeologia Polski*. 2002. Т. 47. S. 245–286.
34. Woloszyn M. Europa Środkowo-Wschodnia a cywilizacja bizantynsko-ruska w X–XIII w. Proba interpretacji zrodol archeologicznych. *Prace Komisji srodkowo-europejskiej*. Kraków, 2006. Т. XIV.

35. Woloszyn M. Obecność ruska i skandynawska w Polsce w X–XII w. Wybrane problemy. *Wedrowka i etnogeneza w starożytności i w średniowieczu* / red. M. Salamon, J. Strelczyk. Kraków, 2004. S. 245–276.
36. Zoll-Adamikowa H. Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe Małopolski, Cz. II Analiza. Wrocław. 1966.

REFERENCES

1. Borovskiy Ya. Mifologicheskii mir drevnikh kiyevlyan [Mythological World of the Ancient Kyivites]. Kyiv: Naukova dumka. 1982. 104 p. [in Russian].
2. Golubeva L. Amulety [Amulets]. *Ancient Rus. Daily Life and Culture*. Moscow: Nauka. 1997 [in Russian].
3. Darkevich V. Proizvedeniya zapadnogo khudozhestvennogo remesla v Vostochnoy Evrope (X–XIV vv.) [Works of Western Artistic Handicraft in Eastern Europe (10th–14th Centuries)]. *Archeology of the USSR. Corpus of Archaeological Sources*. No. E 1–57. Moscow: Nauka. 1966. 148 p. [in Russian].
4. Istoriiia dekoratyvnoho mystetstva Ukrainy: u 5 t. T 1 [History of Decorative Art of Ukraine: in 5 vol. Vol.1] / editor-in-chief: G. Skrypnyk (ed.) [et al.]; National Academy of Sciences of Ukraine, Rylsky Institute of Art Criticism, Folkloristics and Ethnology: [Rylsky IACFE of the NAS of Ukraine], 2010. 680 p. [in Ukrainian].
5. Karger M. Drevniy Kiyev. Ocherki po istorii materialnoy kultury [Ancient Kyiv. Essays on the History of Material Culture]. Moscow; Leningrad: Publishing house of the Academy of Sciences of the SSSR, 1958. Vol.1 [in Russian].
6. Korzukhina G. O pamyatnikakh «korsunskogo dela» na Rusi [On the Monuments of the “Korsun Case” in Rus]. *Byzantine times*. 1958. Vol. XIV. pp. 128–137 [in Russian].
7. Lesman Yu. Khronologiya yuvelirnykh izdeliy Novgoroda (X–XIV vv.) [Chronology of Novgorod Jewels (10th–14th Centuries)]. *Proceedings of the Archaeology of Novgorod*. Moscow, 1990. pp. 29–98 [in Russian].
8. Miroyubov M. Pamyatniki pismennosti i religioznogo kulta iz raskopok Drevnego Izyaslavya [Scriptural and Religious Monuments from the Excavations of Ancient Izyaslavl]. *Transactions of the State Hermitage Museum*. St. Petersburg, 2004. Vol. XXX. pp. 5–16 [in Russian].
9. Musin A. Arkheologiya «lichnogo blagochestiya» v khristianskoy traditsii Vostoka i Zapada [Archaeology of “Personal Piety” in the Christian Tradition of East and West]. *Christian Iconography of East and West in the Material Culture Monuments of Ancient Rus and Byzantium*. St. Petersburg, 2006. pp. 163–222 [in Russian].
10. Musin A. Khristianizatsiya Novgorodskoy zemli v IX–XIV vekakh. Pogrebalnyy obryad i khristianskiye drevnosti [Christianization of the Novgorod Land in the 9th–14th Centuries. Burial Rites and Christian Antiquities]. St. Petersburg, 2002. 270 p. [in Russian].
11. Perkhavko V. Nakhodki enkolpionov na territorii Yugoslavii [Finds of Encolpions on the Territory of Yugoslavia]. *Soviet Archaeology*. 1984. No. 4. pp. 206–219 [in Russian].
12. Perkhavko V. The trading system of medieval Rus. Moscow: Akademiya, 2006. 608 p.:il. [in Russian].
13. Putsko V. Drevnerusskoye khudozhestvennoye litye iz starogo Galicha [Ancient Ruthenian Artistic Casting from Ancient Halych]. *Acta Archaeologica Carpathica*. 1989. Vol. XXVIII. pp. 165–173 [in Russian].
14. Putsko V. Mystetstvo drevnoho Halycha [The Art of Ancient Halych]. *Dzvin*. 1991. No. 8. pp. 109–113 [in Ukrainian].
15. Ratysh O. Davnoruskiy arkhеологичеsкии памятники на территории западных областей УССР [Ancient Ruthenian Archaeological Monuments on the Territory of Western Regions of the Ukrainian SSR]. Kyiv: Publishing house of the Ukrainian SSR Academy of Sciences, 1957. 96 p. [in Ukrainian].
16. Rosenfeldt R. Yantar na Rusi (X–XIII vv.) [Amber in Rus (10th–13th Centuries)]. *Issues of the Soviet Archeology*. Moscow: Nauka, 1978. pp. 197–208 [in Russian].
17. Rosenfeldt R. Privoznaya keramika. Amfory i krasnoglinyanye kuvshiny [Imported Ceramics. Amphorae and Red Clay Jugs]. *Ancient Rus. Daily Life and Culture* / ed. by T. Kolchin, T. Makarov. Moscow: Nauka, 1997. pp. 33–36 [in Russian].
18. Rybakov B. Torgovlya i torgovyie puti [Trade and Trade Routes]. *History of Culture of Ancient Rus*. Moscow; Leningrad: Publishing house of the Academy of Sciences of the SSSR, 1948. Vol. I. pp. 315–369 [in Russian].
19. Tolochko P. Remeslennoye proizvodstvo [Handicrafts]. *New in the Archaeology of Kiev*. Kyiv: Naukova Dumka, 1981. pp. 330–334 [in Russian].
20. Shchapova Yu. Steklo Kiyevskoy Rusi [Glass of Kyivan Rus]. Moscow: Nauka, 1972. 216 p. [in Russian].
21. Shchapova Yu. Ukrasheniya iz stekla [Ornaments Made of Glass]. *Ancient Rus. Daily Life and Culture*. Moscow: Nauka, 1997. pp. 80–92 [in Russian].
22. Auch M. Wczesnośredniowieczna ceramika szkliwiona z Chełma, woj. Lubelskie [Early Medieval Glazed Ceramics from Chełm, Lublin Province]. *Archaeology of Poland*. 2004. Vol. XLIX. Z. 1–2. pp. 49–94 [in Polish].
23. Dekówna M. Szkło w Europie wczesnośredniowiecznej [Glass in Early Medieval Europe]. Wrocław: Ossoliński National Institute, 1980. 386 p. [in Polish].
24. Djakovic B. Problemie obdarowywania w związku ze zwyczajem grzebania zmarłych wraz z przedmiotami [The Gift-Giving Issue in Relation to the Custom of Burying the Dead with Objects]. *Cultural Function of the Dacians* / ed. by A. Zambrzycka Kunachowicz. Krakow, 1988. pp. 111–117 [in Polish].
25. Duczko W. Symbols of Power in early Rus. *Archaeology in Theory and Practice* / ed. by A. Buko, P. Urbanczyk. Warsaw, 2000. pp. 483–491 [in English].
26. Duczko W. Viking Rus: Studies on the Presence of Scandinavians in Eastern Europe (Northern World). Leiden; Boston; Koln, 2004. No. 12. 362 p. [in English]
27. Ginalski J. Para srebrnych ozdób kobiecego nakrycia głowy, tzw. kołtów, z grodziska „Horodyszcz” w Trepczy, gmina Sanok, stanowisko 2 [A Couple of Silver Ornaments of Women's Headgear, So-Called Kolts, from the "Horodyszcz" Settlement in Trepcza, Sanok Commune, Site 2]. *Acta Archaeologica Carpathica*. 2001. Vol. 36. pp. 133–148 [in Polish].

28. Golub S. Pozostałości osadnictwa z okresu wczesnego średniowiecza w centrum miasta Chełm [Remains of an Early Medieval Settlement in the Center of the City of Chełm]. *Major Archaeological and Architectural Discoveries in Chełm and the Neighborhood. Materials of a Research Session Held in Chełm 1*. Chełm, 1995. XII. pp. 83–94 [in Polish].
29. Hensel W. Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna: zarys kultury materialnej. Wyd. 3, uzup. [Early Medieval Slavic Culture: an Outline of Material Culture. Ed. 3, amended]. Warsaw: PWN, 1965. 598 p. [in Polish].
30. Lukasiak J. Wczesnośredniowieczna zapinka podkowiasta z Napole, stanowisko 6, woj. kujawsko-pomorskie [Early Medieval Horseshoe Clasp from Napole, Site 6, Kuyavian-Pomeranian Province]. *Studies on Medieval Settlement in the Chełm Land* / ed. by W. Chudziak. Toruń, 1999. pp. 257–287 [in Polish].
31. Lutovsky M. Raně středověké šperky ruského původu v Čechách [Early Medieval Jewelry of Ruthenian Origin in Czechia]. *Journal of the National Museum in Prague*. 1986. Vol. 155. pp. 1–12 [in Czech].
32. Michalik J., Pawlenko S., Paszkowski M., Tomasevskij A., Woloszyn M. Wyroby uznawane za wykonane z łupku owruckiego w Europie Środkowej i Północnej – import czy wyrób lokalny? [Products Regarded as Made of Ovruch Slate in Central and Northern Europe – Import or Local Product?] *Foundation for Polish Science and Archaeology. Summary of the TRAKT and ARCHEO Programs*. / ed. by M. Lanczont, J. Nogaj-Chachaj; Lublin, 2003. pp. 56–61 [in Polish].
33. Ponasiewicz M., Woloszyn M. Staroruskie miniaturowe toporki z Gródka, pow. Hrubieszów [Old Ruthenian Miniature Hatchets from Grodek, Hrubieszow District]. *Archaeology of Poland*. 2002. Vol. 47. pp. 245–286 [in Polish].
34. Woloszyn M. Europa Środkowa a cywilizacja bizantyńsko-ruska w X – XIII w. – próba interpretacji źródeł archeologicznych [Central Europe and Byzantine-Ruthenian Civilization in the 10th-13th centuries – an attempt to interpret archaeological sources]. *Proceedings of the Central European Commission*. Kraków, 2006. Vol. XIV [in Polish].
35. Woloszyn M. Obecność ruska i skandynawska w Polsce w X – XII w. – wybrane problemy [Ruthenian and Scandinavian Presence in Poland in the 10th-12th centuries – Selected Issues.]. *Migration and Ethnogenesis in Antiquity and Middle Ages* / ed. by M. Salamon, J. Strelczyk. Kraków, 2004. pp. 245–276 [in Polish].
36. Zoll-Adamikowa H. Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe Małopolski, Cz. II Analiza [Early Medieval Skeletal Cemeteries of Lesser Poland, Part II of the Analysis]. Wrocław. 1966 [in Polish].